

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка**

Кафедра української мови і літератури

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету іноземної
та слов'янської філології

_____ А. М. Коваленко

«_____» _____ 2020 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ТА ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність – 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Освітньо-професійна програма – Середня освіта
(Українська мова і література)

Перший рівень вищої освіти

Мова навчання – українська

Погоджено науково-методичною
комісією факультету іноземної та
слов'янської філології
«28» серпня 2020 р.

Голова

Семеног О.М., д.пед.н., професор

Суми – 2020

Розробник: **Кумеда Олена Павлівна**, кандидат філологічних наук, доцент

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри української мови

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2020 __ р.

Завідувач кафедри

докт. пед. наук, проф. О. М. Семеног

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3,5	бакалавр	нормативна	
		Рік підготовки:	
		2-й	2-й
		Семестр	
3-й		3-й	
Лекції			
22 год.		4	
Практичні, семінарські			
24 год.		6	
Лабораторні			
Самостійна робота			
57 год.		93 год.	
Консультації:			
2 год.		2 год.	
Загальна кількість годин - 105		Вид контролю: залік	

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Мета – формування в студентів свідомого наукового розуміння процесів становлення всіх підсистем єдиної мовної системи та її еволюції від найдавнішого періоду до нашого часу, вироблення стійкого інтересу до питань розвитку української мови; прищеплення навичок **академічної доброчесності**.

Завдання:

- розкрити внутрішні закони, які зумовили розвиток фонетичної системи й граматичної будови української мови від найдавніших часів до сучасного стану;
- дослідити процес виникнення та розвитку самобутніх рис української мови, вивчити зміни, відбиті в пам'ятках письма чи реконструйовані, хронологізувати їх;
- з'ясувати специфіку формування літературної мови на тлі загальнонародної мови українців, її взаємодію із територіальними діалектами та старослов'янською (староболгарською);
- розвинути історичний підхід до наукового розуміння й вивчення сучасної української мови, сформувати навички й прийоми порівняльно-історичного аналізу мовних фактів;
- виробити навички читання текстів та аналізу (графемно-фонетичного, граматичного) мовних одиниць з урахуванням хронологічних рамок їх фіксації і сучасного розуміння їх особливостей.
- формувати здатність до інтерпретації мовних фактів різних історичних періодів при вивченні шкільного курсу української мови.

Методи навчання

Абстрактно-дедуктивний, конкретно-індуктивний, проблемно-пошуковий, дослідницький, частково-пошуковий, інтерактивні (вебінари, тренінги, презентації, дистанційні освітні технології), практичні методи навчання (вправи, лабораторні, практичні, графічні та дослідні роботи).

2. Передумови для вивчення дисципліни

Вступом до вивчення дисципліни є курси *діалектології, історії України, вступу до мовознавства, давньої української літератури, фольклору*, які студенти опановують до початку вивчення *старослов'янської мови* та історичної граматики.

Старослов'янська мова та історична граматика взаємопов'язані навчальні курси, оскільки висвітлюють питання історії української мови. Так, курс старослов'янської мови присвячений системі й структурі найдавнішої літературної мови древніх слов'ян, давня ж українська мова певною мірою успадкувала традиції цієї книжної мови, окремі її стилі

розвивалися під впливом старослов'янської (у східних слов'ян – церковно-слов'янської) мови.

Старослов'янська мова та історична граматики спираються на загальні закони розвитку мови, отже пов'язана із *загальним мовознавством* (яке формує термінологічну базу для пізнання лінгвістичних наук). У свою чергу здобуває матеріал для загального мовознавства.

Безперечний зв'язок старослов'янської мови й історичної граматики із *сучасною українською літературною мовою*, яка становить собою один із етапів історичного розвитку національної мови в її кодифікованій формі. Сучасна українська літературна мова зберегла багато давніх фонетичних і граматичних форм; тлумачення новітніх мовних явищ, як уже відзначалося, нерідко потребує активних історичних довідок.

Як частина науки про історію мови історична граматики та старослов'янська мова пов'язана з *історією української літературної мови*, що досліджує шляхи становлення та еволюції системи книжно-літературних норм на різних історичних етапах. Із хрещенням Київської Русі пам'ятки старослов'янської мови правили за зразок високого стилю для тодішньої української літературної мови; важко переоцінити роль цих пам'яток на мовну ситуацію в праукраїнській державі. З іншого боку, із часів появи писемності літературна мова використовувалася в суспільстві поряд із загальнонародною розмовною мовою, систему якої активніше вивчає історична граматики. Книжно-літературна й народнорозмовна мова перебували в тісній узаємодії, особливо в період формування національної мови (із XVII ст.). Старослов'янська мова, історична граматики й історія української літературної мови нерідко оперують матеріалами спільної джерельної бази (пам'ятками писемності), хоча історична граматики послуговується ще й діалектними фактами, фольклорними джерелами. Вивчаючи пам'ятки писемності, історик літературної мови зосереджується на нормативній системі звукових і граматичних форм, а фахівець з історії мови намагається простежити ретроспективний шлях послідовної реконструкції мовних станів народнорозмовної мови.

Традиційно історичну граматику пов'язують із вивченням *діалектних* мовних фактів у їх історичному розвитку. Аналіз говіркових особливостей дає змогу простежити окремі давні мовні явища, властиві для української мови на певному її часовому зрізі. Українські говори, особливо південно-західні, засвідчують велику кількість раритетних мовних явищ, не властивих сучасній звукобудові чи граматичній системі.

У безпосередньому контакті з історичною граматикою та старослов'янською мовою перебуває *палеографія* – історико-філологічна дисципліна, яка вивчає утворення знаків писемності та їх розвиток. Теоретична палеографія досліджує закономірності історичних змін систем писемності, практична вивчає індивідуальні особливості почерків переписувачів чи окремих рукописів. Палеографія допомагає датувати

пам'ятки, що є дуже важливим для хронологізації того чи іншого мовного явища.

Історія мови (історична граматики в поєднанні зі старослов'янською) мовою може бути достовірно сприйнятою та зрозумілою тільки тоді, коли її досліджують у зв'язку з *історією народу* – носія й творця цієї мови. Вивчаючи історію української мови, потрібно добре знати історію українського народу, усвідомлювати процеси становлення української народності та нації в загальноєвропейському історичному контексті.

Крім цього, історична граматики послуговується фактами таких наук, як *археологія, етнографія, антропологія, фольклористика* тощо.

3. Результати навчання за дисципліною

Інтегральна компетентність	ІК	Програмні результати навчання, визначені ООП Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів освітніх наук і характеризується комплексністю й невизначеністю педагогічних умов організації навчально-виховного процесу в основній (базовій) середній школі.
Загальні компетентності (ЗК)	ЗК 1 ЗК 2 ЗК 7 ЗК 9	ЗК 1. Знання та розуміння специфіки предметної галузі, базових філологічних понять, усвідомлення особливостей професійної діяльності. ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, та її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, вести здоровий спосіб життя. ЗК 7. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 9. Здатність діяти на основі принципів професійної етики, дотримуватися правил академічної доброчесності.
Предметні (фахові) компетентності спеціальності (ПК)	ПК 6	ПК 6. Здатність використовувати досягнення сучасної науки галузях мовознавства і літературознавства в практиці навчання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти (рівень базової середньої освіти).
Знання	ПРЗ 4	ПРЗ 4. Знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови і літератури, мовні норми, соціокультурну ситуацію розвитку української мови, особливості використання мовних одиниць у певному контексті, мовний дискурс художньої літератури й сучасності. А також: - знати основні факти історичного розвитку мови,

		<p>суть її законів і закономірностей;</p> <ul style="list-style-type: none"> - відносити історико-мовні процеси до конкретного історичного періоду в їх взаємозв'язках; - виявляти поширеність аналізованих явищ в сучасній загальнонародній та літературній мові; - критично й творчо розглядати відомі в історичній мовознавчій науці погляди на проблемні та дискусійні питання, робити самостійні логічні висновки на підставі сучасних наукових даних, зокрема й фактів суміжних наук. - пов'язувати теоретичні знання й практичні навички із сучасною українською літературною мовою, застосовувати їх для коментування мовних явищ у вивченні шкільного курсу української мови.
Уміння	<p>ПРУ 3 ПРУ 8 ПРУ 9 ПРУ 11 ПРУ 12</p>	<p>ПРУ 3. Уміє працювати з теоретичними та науково-методичними джерелами (зокрема цифровими), знаходити, обробляти, систематизувати й застосовувати в освітній діяльності сучасну наукову інформацію, бібліографію, комп'ютерні технології.</p> <p>ПРУ 8. Пояснює особливості розвитку української мови та літератури, специфіку розвитку літературного процесу в Україні в культурному контексті, зміст естетичних теорій, методів, напрямів, течій, стилів, жанрів, твори української класики й сучасності у взаємозв'язках зі світовою літературою й культурою, порівнює мовні й літературні факти, явища, узагальнює, визначає їхні подібності й відмінності, фахово оперує українознавчими поняттями.</p> <p>ПРУ 9. Володіє комунікативною компетентністю з української мови (лінгвістичний, соціокультурний, прагматичний компоненти відповідно до загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти), здатний удосконалювати й підвищувати власний компетентнісний рівень у вітчизняному та міжнародному контексті.</p> <p>ПРУ 11. Розрізняє епохи (періоди), напрями, течії, жанри, стилі української літератури за їх сутнісними характеристиками й на тлі світового письменства; використовує гуманістичний потенціал української мови і літератури для формування духовного світу юного покоління громадян України.</p> <p>ПРУ 12. Знає, розуміє і демонструє здатність реалізувати теоретичні й методичні засади навчання української мови і літератури для виконання освітньої програми в базовій середній школі.</p> <p>А також:</p> <ul style="list-style-type: none"> - уміти аналізувати мовні явища, відбиті в старослов'янських і староукраїнських пам'ятках, в діяхронічному аспекті, використовуючи систему основних понять і мовознавчих термінів; історично коментувати сучасний стан української мови; - володіти методами і прийомами аналізу, інтерпретації

		та трансформації різних видів і типів текстів; - читати тексти та виконувати їх аналіз (графемно-фонетичний, граматичний) з урахуванням хронологічних рамок їх фіксації й сучасного розуміння мовних явищ.
Комунікація	ПРК 1	ПРК 1. Володіє основами професійної мовленнєвої культури при вивченні української мови і літератури. А також: Бути підготовленим для фахової комунікації із представниками наукових кіл; використовувати набуті знання під час наукових виступів, ведення дискусій з проблемних питань історії мови.
Автономія і відповідальність	ПРА 2	ПРА 2. Навчається впродовж життя і вдосконалює з високим рівнем автономності набути під час навчання кваліфікацію.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Шкала ЄКТС	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90-100	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах
82-89	Студент володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію.
74-81	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і побунтувати його положення.

64-73	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами.
60-63	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні.
35-59	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом.
1-34	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”.

Методи оцінювання

Оцінювання навчальних досягнень студентів здійснюється за системою ЄКТС та національною шкалою оцінювання. Накопичувальна бально-рейтингова система передбачає оцінювання компетентностей, передбачених освітньо-професійною програмою, за всі види аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності: активна робота на лекціях, виступ (виступ на практичних заняттях, наукових семінарах, конференціях, виховних заходах тощо), дискусія, тестування, контрольна і самостійна робота, поточний і підсумковий контроль.

Розподіл балів

Денна форма навчання

Поточний контроль												Разом	Загальна сума		
Розділ 1		Розділ 2		РЗ	Розділ 4				Розділ 5						
T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7	T.8	T.9	T.10	T.11- 12	T.13	T.14	60	100	
Поточний контроль															
5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	5	3	4			
Контроль самостійної роботи												ККР	ІНДЗ		40
			5	5				5	4	11	10				

Заочна форма навчання

Поточний контроль												Разом	Загальна сума		
Розділ 1		Розділ 2		РЗ	Розділ 4				Розділ 5						
T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7	T.8	T.9	T.10	T.11-12	T.13	T.14	20	100	
Поточний контроль															
5		5		5	5										
Контроль самостійної роботи												ККР	ІНДЗ		80
	7		7		7	7	7	5	5	20		15			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	
60 - 63	E	задовільно
35-59	FX	
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання:

- контрольна робота;
- тестування;
- реферат;
- індивідуальна навчально-дослідна робота;
- поточний контроль.

6. Програма навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Тема 1. Вступ. Поняття «старослов'янська мова». Живомовна основа старослов'янської мови. Питання орфографії старослов'янської мови. Історія слов'янської

писемності. Найдавніші слов'янські пам'ятки. Життя і діяльність слов'янських першовчителів Кирила і Мефодія. Дві слов'янські азбуки: кирилиця і глаголиця. Старослов'янська і церковнослов'янська (слов'яноруська, словенська) мови. Роль старослов'янської мови в історії української літературної мови. Церковнослов'янізм в мові Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, І. Я. Франка.

Тема 2. З історії наукового вивчення старослов'янської мови. Слов'янські народи і слов'янські мови; слов'янська група мов: східно-, західно- і південнослов'янська підгрупи. Питання про етногенез слов'ян; принципи їх виділення; проблема походження етноніма «слов'яни». Праслов'янська (спільнослов'янська) мова як спільна прамова слов'ян, періодизація праслов'янської мови за Ф. П. Філіном. Розпад праслов'янської мови на західнослов'янську та східнослов'янську групи (фонетичні риси). Виокремлення спільносхіднослов'янської діалектної зони (діалектні перетворення). Проблема появи писемності у східних слов'ян. Короткі відомості зі старослов'янської палеографії.

РОЗДІЛ 2. ЗВУКОВА І ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Тема 3. Звукова система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні. Звуковий склад давньоіндоевропейської мови. Формування систем голосних і приголосних праслов'янської мови. Ранні праслов'янські звукові зміни. Палаталізація приголосних у сполученні з наступним [j]. Палаталізації (перехідні пом'якшення) задньоязикових [g], [k], [h]. Давні зміни голосних: [ǣ], [ō] та [ā], [ō]; [ě] та [ē]; [ī], [ī̇], [ū], [ū̇]. Найдавніші чергування голосних.

Тема 4. Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови. Граматичні категорії повнозначних частин мови. Невідмінювані і службові частини мови. Синтаксична будова старослов'янської мови.

РОЗДІЛ 3. КУРС ІСТОРІЇ МОВИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Тема 5. Вступ. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна. Історична граматики української мови як частина загального курсу історії мови. Зв'язок курсу з іншими навчальними дисциплінами. Основні джерела історичного вивчення української мови. Проблема походження української мови. Давньоруська мова як спільна літературна мова східних слов'ян. Терміни «Русь», «Малоросія», «Україна» в контексті українського глотогенезу. Проблема періодизації історії української мови. Найголовніші відомості про наукове вивчення історії української мови.

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНА ФОНЕТИКА

Тема 2. Фонетичні зміни спільнослов'янського періоду та їх відбиття в сучасній українській літературній мові. Структура складу в спільнослов'янській мові: тенденція до висхідної звучності в будові складу; закон складового сингармонізму (розміщення поряд звуків однорідної артикуляції). Закон відкритого складу. Звукові процеси, пов'язані з дією закону відкритого складу: зміна приголосних на межі складу; асимілятивно-дисимілятивні зміни в групах [dt'], [tt'] і [gt'], [kt']; втрата приголосного на кінці складу; поява носових голосних [ɛ̃], [ɔ̃]; монофтонгізація дифтонгів; відновлення складотвочості [r] і [l]; розвиток протези. Сполучення дифтонгів [gv], [kv], [xv] перед [ě] та [i] з дифтонгів [ai], [oi]. Втрата проривних [d] і [t] у групах [dl] і [tl]. Причини наявності цих сполучень у сучасних словах.

Тема 3. Фонетичні процеси в давньосхіднослов'янській мові дописемного періоду (VII – X ст.). Зміна [je] в [o] на початку слова. Зміна носових голосних [ę], [ɔ] в неносові. Розвиток повноголосся. Рефлекси [ort], [olt] на початку слова. Ранні рефлекси [ě] (h).

Тема 4. Фонетичні процеси в давньоруськоукраїнській (південноруській) мові писемного періоду (XI-XIII ст.). Фонетична система староукраїнського періоду к. X – поч. XI ст. Склад голосних та приголосних. Поява нових фонем /f/ та /h/. Рефлекси зредукованих [ъ] і [ь] та напружених [i], [y]. Зміна артикуляції [i] після [ъ]. Зредуковані [ъ] і [ь] у сполученні з плавними сонантами [r], [l]. Наслідки занепаду зредукованих [ъ] і [ь] у системі голосних: перебудова структури складу; чергування [o], [e] з нульовою фонемою; секундарні [o], [e] перед сонорними; подовження етимологічних [o], [e]; розвиток приставних [i] ([и], [e]), [o] ([a]). Наслідки занепаду зредукованих [ъ] і [ь] у системі приголосних. Поява нових груп приголосних: спрощення в групах приголосних; втрата звуку [l]; вставні приголосні [d], [t]; асиміляція та дисиміляція приголосних; депалаталізація приголосних; палаталізація приголосних, пов'язана із занепадом [ъ] (суфікс -ськ- / -зьк-, -цьк-); зміна [l] на [j] та [w] на [j] й [y]; втрата дзвінкості кінцевими приголосними. Історія звуку [ě] (h). Рефлекси *ě в сучасних українських діалектах; зміни *ě в інших східнослов'янських мовах. Уживання букви “h” в українській графічній традиції. Історія етимологічних [i] та [y] ([и]); сполучення [ги], [ки], [хи] із [гы], [кы], [хы]; рефлекси [гы], [кы], [хы] в говорах української мови. Депалаталізація приголосних перед [e] як одна з важливих фонетичних рис української мови. Зміна [e] в [o] в певних фонетичних умовах; наявність [e] після шиплячих у словах сучасної української мови та словах іншомовного походження. Зближення ненаголошених [e], [и] та орфоепічна норма сучасної української літературної мови. Пізніші фонетичні зміни: перехід [o], [e] в [i]; зміна [o] в [a]; зближення [o]–[a] та ін. фонетичні зміни писемного періоду.

РОЗДІЛ 5. ІСТОРИЧНА МОРФОЛОГІЯ. ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 5. Історія іменників. Предмет і завдання історичної морфології української мови. Загальна характеристика морфологічної системи праслов'янської мови. Історія української морфемної та словотвірної систем (загальна характеристика); словотвір та словозміна іменників: спільнослов'янські іменникові суфікси; спільносхіднослов'янські іменникові суфікси; українські словотворчі іменникові суфікси; суфіксальні синоніми; іншомовні суфікси; префіксація; перефіксально-суфіксальний і безсуфіксний способи словотворення; словоскладання; субстантивація.

Тема 6. Становлення граматичних категорій іменника української мови. Історія граматичної категорії роду. Історія граматичної категорії відмінка. Історія граматичної категорії числа. Історія вираження збірності – одиничності. Історія граматичної категорії істот – неістот.

Тема 7. Типи відмінювання іменників давньоруськоукраїнської мови. Праслов'янські та д-р.укр. флексії, їх функції і фонетична будова; шляхи утворення відмінкових флексій іменників. Типи давніх (праслов'янських) іменних основ; історія детермінативів. Основи на -ā- / -jā-. Основи -ǫ- / -jǫ-. Основи на -ǫ-. Основи на -ī-. Основи на -ū-. Основи на приголосний (-n, -r, -s, -t). Руйнування давніх (праслов'янських) іменних основ у давньоруськоукраїнській мові і витворення нових типів відмін іменників української мови: взаємодія відмінювання іменників з основою на -ǫ- і з основою на -ū-; доля відміни іменників з основою на -ī-; руйнування відмін іменників з основою на приголосний та з основою на -ū-; стійкість основи на -ā- / -jā- і її вплив на інші

типи відмінювання іменників; утворення нових типів відмін іменників української мови. Занепад форм двоїни; їх вияв у сучасних говорах.

Тема 8. Формування сучасної української системи відмінювання іменників (Історія типів відмін та відмінкових форм іменників української мови). Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення. Історія відмінкових закінчень іменників першої відміни. Історія відмінкових закінчень іменників другої відміни. Історія відмінкових закінчень іменників третьої відміни. Історія відмінкових закінчень іменників четвертої відміни. Множинні іменники, історія їх відмінкових закінчень.

Тема 9. Історія займенників. Словотвір займенників. Історія форм особових та зворотного займенників. Історія форм предметно-особового займенника. Історія форм неособових займенників.

Тема 10. Історія прикметників. Формування прикметника як частини мови (походження прикметникової категорії); словотвір прикметників. Іменні (короткі) та займенникові (членні) прикметники. Розвиток форм вищого і найвищого ступенів прикметників.

Тема 11. Історія числівників. Походження числівників; числівникові слова в спільнослов'янській мові. Джерела становлення і склад числівників давньоукраїнської мови: словотвір власне кількісних числівників; словотвір дробових і збірних числівників; словотвір порядкових числівників. Історія словозміни порядкових числівників. Числівники в українській мові.

Тема 12. Історія дієслівних форм. Історія дієслівного словотвору: формування дієслівних класів; класи дієслівних основ. Історія дієслівних утворень: інфінітив, супін, дієприкметник, дієприслівник, особові дієслова.

Формування граматичних категорій дієслова. Категорія часу. історія особових форм теперішнього часу; історія форм минулого часу (аорист, імперфект, перфект, плюсквамперфект); історія форм майбутнього часу (майбутній доконаний (простий), майбутній аналітичний і майбутній синтетичний); часові форми в сучасній українській літературній мові і в говорах.

Категорія способу: історія форм умовного способу; історія форм наказового способу; синтетичні й аналітичні форми вираження спосібних значень в староукраїнській мові.

Тема 13. Історія прислівників. Виникнення класу прислівників. Основні структурні і граматичні розряди прислівників у давньоукраїнській мові: відзайменникові прислівники; відіменні прислівники; віддієслівні прислівники; інші прислівники. Формування і розвиток системи прислівників української мови.

Тема 14. Становлення службових частин мови. Основні відомості про джерела формування, функціональне призначення прийменників, сполучників, часток, вигуків та звуконаслідувань. Розвиток службових частин мови.

РОЗДІЛ 6. ІСТОРИЧНИЙ СИНТАКСИС

Тема 15. Історія синтаксичної будови української мови. Предмет, завдання і методи історичного синтаксису. Типи простих і складних речень у різні періоди розвитку української мови; засоби вираження головних і другорядних членів речення.

Тема 16. Морфологічний та синтаксичний аналіз тексту. Написання контрольної роботи.

7. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
		у тому числі				Усього	у тому числі			
		Лекції	Практ.	Конс.	Самост. робота		Лекції	Практ.	Конс.	Лабор. Самост. робота
ЧАСТИНА 1										
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА										
Тема 1. Вступ. Поняття «старослов'янська мова». Живомовна основа старослов'янської мови. Питання орфографії старослов'янської мови. Життя і діяльність Костянтина і Мефодія. Старослов'янська і церковнослов'янська мови. Роль старослов'янської мови в історії української літературної мови.	4	2	2			9	2	2		5
Тема 2. З історії наукового вивчення старослов'янської мови. Слов'янські народи і слов'янські мови. Питання про етногенез слов'ян. Проблема походження етноніма «слов'яни». Три групи слов'янських мов; принципи їх виділення. Праслов'янська мова. Проблема появи писемності у східних слов'ян. Короткі відомості зі старослов'янської палеографії.	4	2	2			5				5
Разом за розділом 1	8	4	4			14	2	2		10
Розділ 2. ЗВУКОВА І ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ										
Тема 3. Звукова система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні. Особливості звукової системи індоєвропейської мови. Формування систем голосних і приголосних праслов'янської мови.	4	2	2			7	2			5
Тема 4. Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови. Граматичні категорії різних частин мови.	4	2	2			5				5

Разом за розділом 2	8	4	4			12	2				10
Розділ 3. КУРС ІСТОРІЇ МОВИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА											
Тема 5. Вступ. Історична грамати́ка української мови як наука і навчальна дисциплі́на	6	2	2		2	7		2			5
Разом за розділом 3	6	2	2		2	7		2			5
Розділ 4. ІСТОРИЧНА ФОНЕТИКА											
Тема 6. Історична фонетика. Фонетичні процеси в праслов'янській мові та їхнє відбиття в сучасній українській літературній мові	6	2	2		2	7		2			5
Тема 7. Фонетичні процеси в прасхіднослов'янській (протоукраїнській) мові дописемного періоду (VII–X ст.)	5	1	2		2	5					5
Тема 8. Фонетичні процеси в давньоукраїнській (давньоруськоукраїнській, спільносхіднослов'янській) мові писемного періоду (XI–XIII ст.)	5	1	2		2	5					5
Тема 9. Фонетичні процеси в середньоукраїнській (староукраїнській) мові (XIV– поч. XVIII ст.)	6	2	2		2	5					5
Разом за розділом 4	22	6	8		8	22					20
Розділ 5. ІСТОРИЧНА МОРФОЛОГІЯ. ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ СИТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ											
Тема 10. Історія іменників	5	2	2		1	5					5
Тема 11. Історія займенників	2		1		1	5					5
Тема 12. Історія прикметників	2		1		1	5					5
Тема 13. Історія числівників	4	2	2			5					5
Тема 14. Історія дієслівних форм	6	2		2	2	5					5
Тема 15. Історія прислівників	2				2	5					5
Тема 16. Становлення службових слів	2				2	5					5
Разом за розділом 5	23	6	6	2	9	35					35
Розділ 6. ІСТОРИЧНИЙ СИНТАКСИС											
Тема 17. Історія синтаксичної будови української мови	14				14	7			2		5
Фонетичний, морфологічний та синтаксичний аналізи	24				24	8					8
Разом за розділом 6	38				38	15			2		13
Усього	105	22	24	2	57	105	4	6	2		93

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Вступ.	2	2
2	З історії наукового вивчення старослов'янської мови.	2	
3	Звукова система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні.	2	2
4	Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови.	2	
5	Вступ. Історична граматики української мови як наука і навчальна дисципліна	2	
6	Історична фонетика. Фонетичні процеси в праслов'янській мові та їх відбиття в сучасній українській літературній мові	2	
7	Фонетичні процеси в прасхіднослов'янській (протоукраїнській) мові дописемного періоду (VII–X ст.)	1	
8	Фонетичні процеси в давньоукраїнській (давньоруськоукраїнській, спільносхіднослов'янській) мові писемного періоду (XI–XIII ст.)	1	
9	Фонетичні процеси в середньоукраїнській (староукраїнській) мові (XIV– поч. XVIII ст.)	2	
10	Історія іменників	2	
11	Історія числівників	2	
12	Історія дієслівних форм	2	
Разом		22	4

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Вступ.	2	2
2	З історії наукового вивчення старослов'янської мови.	2	
3	Звукова система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні.	2	
4	Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови.	2	
5	Вступ. Історична граматики української мови як наука і навчальна дисципліна	2	2
6	Історична фонетика. Фонетичні процеси в праслов'янській мові та їх відбиття в сучасній українській літературній мові	2	2
7	Фонетичні процеси в прасхіднослов'янській (протоукраїнській) мові дописемного періоду (VII–X ст.)	2	
8	Фонетичні процеси в давньоукраїнській (давньоруськоукраїнській, спільносхіднослов'янській) мові писемного періоду (XI–XIII ст.)	2	
9	Фонетичні процеси в середньоукраїнській (староукраїнській) мові (XIV– поч. XVIII ст.)	2	
10	Історія іменників	2	
11-12	Історія займенників, прикметників	-	
13	Історія числівників	2	

14	Історія дієслівних форм	2	
15	Тема 17. Історія синтаксичної будови української мови		2 конс.
Разом		24/2	6/2

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Вступ.		5
2	З історії наукового вивчення старослов'янської мови.		5
3	Звукова система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні.		5
4	Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови.		5
5	Вступ. Історична граматики української мови як наука і навчальна дисципліна	2	5
6	Історична фонетика. Фонетичні процеси в праслов'янській мові та їх відбиття в сучасній українській літературній мові	2	5
7	Фонетичні процеси в прасхіднослов'янській (протоукраїнській) мові дописемного періоду (VII–X ст.)	2	5
8	Фонетичні процеси в давньоукраїнській (давньоруськоукраїнській, спільносхіднослов'янській) мові писемного періоду (XI–XIII ст.)	2	5
9	Фонетичні процеси в середньоукраїнській (староукраїнській) мові (XIV– поч. XVIII ст.)	2	5
10	Історія іменників	1	5
11	Історія займенників	1	5
12	Історія прикметників	1	5
13	Історія числівників		5
14	Історія дієслівних форм	2	5
15	Історія прислівників	2	5
16	Становлення службових слів	2	5
17	Історія синтаксичної будови української мови	14	5
19	Фонетичний, морфологічний та синтаксичний аналізи	24	8
Разом		57	93

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні

1. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / відп. ред. І. Р. Вихованець ; НАН України, Ін-т української мови, Запорізький держ. ун-т. Київ–Запоріжжя: ЗДУ. 2002. 206 с.
2. Висоцький А. В., Макарець Ю. С. Історія української мови. Фонетика і морфологія: навч. посіб.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 229 с.
3. Брус М. П. Історична граматики української мови. Частина перша. Теоретичний матеріал. Тематичні таблиці: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ППГоліней О. М., 2016. 184 с.
4. Гнатюк Л. П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. К.: Знання, 2015. 245 с.
5. Історія української мови. Хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. К.: Наук. думка, 1996. 288с.
6. Колоїз Ж. В. Історична граматики української мови : навч. посіб. Кривий Ріг, 2002.
7. Крижанівська О. І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. К.: ВЦ “Академія”, 2010. 248 с.
8. Леута О. І., Гаврилюк О. Р. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 300 с.

9. Огієнко І. І. Історія української літературної мови (Митрополит Іларіон). Центр навчальної літератури, 2019. 326 с.
10. Павленко Л. П. Історична грамати́ка української мови: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 208 с.
11. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2003. 1054 с.

Додаткові

1. Історія українського правопису: XVI–XX століття : хрестоматія / Упор. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва ; пер. слово В. В. Німчука. К.: Наук. думка, 2004. 583 с.
2. Історія української літературної мови: хрестоматія : для студентів філол. ф-ту ден. та заоч. форм навчання спец. "Українська мова та література" / уклад.: М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін, Є. М. Ткаченко; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 595 с.
3. Павленко Л. П. Історична грамати́ка української мови : навч.-метод. рек. для студ. спец. "Українська мова та література". Луцьк : РВВ"Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 52 с.
4. Півторак Г. П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських та білоруських пам'яток. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 80–84.
5. Півторак Г. П. Деякі методологічні проблеми дослідження етно- і глотогенезу східних слов'ян на сучасному етапі. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 8–29. Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/departments/zpsm/staff/pivtorak.html>
6. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи та правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски" / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. 2-ге вид., доп. К.: Арістей, 2004. 180 с. Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/departments/zpsm/staff/pivtorak.html>
7. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови. *Мовознавство*: доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгресі українців / відп. ред. В. В. Німчук. К.: Наук. думка, 2002. С. 268–272.
8. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски". К.: Видавничий центр "Академія", 2001. 152 с.
9. Півторак Г. П. Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 13–23. Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/departments/zpsm/staff/pivtorak.html>
10. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підруч. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: АртЕк, 2002. 424 с.
11. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово. К.: Наукова думка, 2017. 702 с.

Методичне забезпечення

Підручники

1. Брус М. П. Історична грамати́ка української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О. М., 2016. 92 с.
2. Крижанівська О. І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична грамати́ка : навч. посіб. – К.: ВЦ "Академія", 2010. 248 с. (Серія "Альма-матер").
3. Леута О. І. Старослов'янська мова: підручник. К.: Вища школа, 2001. 255 с.

Збірники вправ

1. М. Вербовий. Історична грамати́ка української мови: Збірник вправ та текстів/ Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету всіх форм навчання. Кривий Ріг, 2018. 37 с.
2. Громик Ю. Старослов'янська мова. Історія, фонетика, словозміна: збірник завдань та вправ. К.: Кондор, 2018. 184 с.

Словники

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. К.: Наук. думка, 1983–2012. (Словники України).
2. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Л., 1994–2006. Вип. 1–1.
3. Українська мова: енцикл. / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.; 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Методичні матеріали

1. Колоїз Ж. В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. *Філологічні студії* : Науковий вісник Криворізького держ.пед. у-ту. Кривий Ріг : КДПУ, 2010. Вип. 5. С. 239–250.
2. Крижанівська О. Формування лінгвістичного мислення на заняттях з історії української мови. *Наукові записки*. Серія філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 22. С. 19–23.
3. Крижанівська О. Навчальні курси історичного мовного циклу в підготовці філологів в українській вищій школі. *Наукові записки*. Серія філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 530–532.
4. Крижанівська О. Історія української мови (вступ, історична фонетика, історична граMATика) : курс лекцій. Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2003. 124 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://statty.pp.ua/vynyknennya-pysemnosti-u-shidnyh-slov/>.
2. <http://www.inmo.org.ua/departments/zpsm/staff/pivtorak.html>
3. <http://academia-pc.com.ua/product/202>
4. http://litopys.org.ua/djvu/istorychna_gramatyka_zhovtobruh.htm
5. <http://www.twirpx.com/file/1004972/>
6. <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=30549>
7. www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section5/article_kryzhanivska.pdf
8. https://shron1.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Lidiia/Staroslovianska_mova_Praktykum.pdf?PHPSESSID=3gcdr0indkbcid0d9u0lnl02e64
9. https://shron1.chtyvo.org.ua/Brus_Mariia/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy_Chastyna_1_Teorychnyi_material_Tematychni_tablytsi.pdf?

Праці О. П. Кумеди

1. Рефлекси праслов'янського проривного [g] у мові першодруків П. Куліша // *Лінгвістика* : зб. наук. праць / За ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. Вип. № 3 (30). С. 21–27.
2. Редакторський вплив Пантелеймона Куліша на мову Тараса Шевченка. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 59–65.
3. Звук-чужоземець, або Нова-стара історія про Томенка–Хоменка–Фоменка. *Сумщина*. 2016. № 11. С. 13.
4. Фонетичний правопис Пантелеймона Куліша і мова його першодруків. *ZBIÓR ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH FILOLOGIA, SOCJOLOGIA I KULTUROZNAWS*. Вип. 30.01.2017–31.01.2017. – Варшава. С.9–16.
5. Той звук, якого українці так часто соромляться... а даремно! *Сумщина*. 2016. № 9. С. 5.
6. Академічне викладання дисциплін історико-лінгвістичного циклу у вищій школі. *Slavica Nitrensia* : časopis pre výskum slovanských filológií ; hlavný redaktor: prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc. – Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 2018. Č. 2. S. 100–105.
7. До питання історії однієї відтопонімичної назви: сумчани – сум'яни – сумці. *Slavica Slovaca*; ročník 55 (2020) č.1. s. 53–63. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a Slovenský komitét slavistov, Slovenská republika. Časopis je evidovaný: SCOPUS, CEJSH, DOAJ, C.E.E.O.L., ERIH PLUS, MLA, CARHUS Plus + 2014, CIRC, SJR, ProQuest, EBSCO.

9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

Конспекти лекцій.

Методичні рекомендації до практичних занять і самостійної роботи.

Контрольні завдання для проведення проміжного контролю.

Кумеда Олена Павлівна

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ТА ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність – 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Освітньо-професійна програма – Середня освіта
(Українська мова і література)

Перший рівень вищої освіти
Мова навчання – українська

Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск: *Коваленко А. М.*
Комп'ютерна верстка: *Замошнікова В. А.*

Здано в набір 14.08.2020 р. Підписано до друку 28.08.2020 р.
Формат 60x84/16 Гарн. Times New Roman. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. др. арк. 1,16.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002
СумДПУ імені А. С. Макаренка